Literatura românilor din Ungaria
- condiţii de manifestare şi modalităţi de expresie -

Cornel MUNTEANU

1. Prezentare de ansamblu

Comunitatea românilor din Ungaria de azi face parte din cele 13 minorităţi recunoscute şi susţinute de statul maghiar, alături de cea germană, sârbă, slovacă, romă etc. Proporţia numerică, de la ultimul recensământ, cel din 2001, este însă destul de mică şi continuă să scadă alarmant de mult. Oricine se poate întreba ce s-a întâmplat între două momente istorice la mare interval de timp, bunăoară, pe la anii 1860, când românii depăşeau în Budapesta 100.000, şi realitatea postbelică, anul 2001, când s-au înregistrat români doar în jur de 8000. După momentul 1920, odată cu unirea Transilvaniei, o parte din satele şi comunele locuite de români au rămas în graniţele Ungariei, pe partea de vest, între Satu Mare şi Timişoara. Întrebările şi nedumeririle cercetătorului s-ar multpilica şi în noua situaţie creată. Ce s-a întâmplat cu populaţia românească de dincolo de graniţe? Cum a rezistat ea istoriei păstrându-şi tradiţii, limbă, cultură, între 1920 şi 1945? Căci dacă la 1947, când românii încearcă să se organizeze cultural, spiritual şi în chestiunea şcolilor de naţionalitate[1] aflăm că sunt peste 25000 de români. În anul 1950, când Uniunea culturală încerca şi prima tentativă de a scoate un periodic în limba română[2], miza pe un public numeros constant de români (peste 25000). Revenind la întrebările de mai sus, formulăm câteva ipoteze de lucru:

- Românii rămaşi dincolo de graniţele de la 1920 sunt concentraţi în localităţi din sudul şi sud-estul Ungariei: Cenadul Unguresc, Bătania, Apateu, Micherechi, Gyula (Jula), Otlaca Pustă, Aletea, Chitighaz. În fiecare din aceste localităţi funcţionau şcoli primare confesionale susţinute de biserică, preotul îndeplinea şi funcţia de dascăl al comunităţii.[3] În mare parte, preoţii români care oficiau în satele locuite şi de români veneau ca misionari ai Bisericii mamă, până la formarea preoţilor autohtoni din rândul comunităţiii în şcoli teologice din România (în special, Oradea, Arad, şi parţial, Sibiu).
- Limba română, ca limbă de cult, devenea şi limba de comunicare rezervată exclusiv la nivelul familiei şi la întruniri publice cu diferite prilejuri.
- Limba română a vieţuit şi prin formele de reprezentare oral-populară (şezători, clăci, povestitul, organizarea dansurilor şi balurilor poluare de ţară).

---

[1] Anul 1947 este anul înfiinţării Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria (UCRU), dar şi anul primelor manifestări publice ale clerului ortodox român din Ungaria, ca şi inaugurarea primelor forme de învăţământ de stat în limbile minoritarilor.

[2] Ziarul „Libertatea noastră" apare ca număr de probă la 15 iunie 1950, însă, oficial, presa periodică apare de la 1 ianuarie 1951. A se vedea istoricul, etapele şi formele de presă, între 1950-2004, din volumul nostru *Românii din Ungaria, I.Presa***,** Editura Noi, Gyula, 2006.

[3] Cf. Teodor Misarăş, *Din istoricul bisericilor ortodoxe române din Ungaria,* ediţia a II-a, Editura Noi, Gyula, 2005.

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

- Ca limbă cu teren restrâns de manifestare (familia ,biserica şi tradiţia orală), limba română a fost supusă, în viaţa socială (la muncă, în conversaţie cu autorităţile civile, în armată, în administraţie şi în actele de stare civilă) unei presiuni puternice din partea limbii maghiare, astfel că a pierdut foarte mult teren, ducând la contaminări lingvistice, substituire de normă, amestec de vocabular şi, inerent, la bilingvism, cu mare miză în procesul asimilării.
- Dascălii comunităţii, formaţi în mare parte la şcolile din Oradea, Arad, (Teodor Oltean, Gh. Santău, Lucia Borza), apar abia către anii 1950. Deducem că aceştia stăpâneau bine limba română de şcoală şi puteau astfel că menţină o anumită ştachetă a cunoaşterii limbii şi să corecteze pe alocuri tendinţa ameninţării limbii materne. Aceştia au întreţinut şi interesul pentru lecturi din literatura română, în special, din clasicii noştri.
- În intervalul 1920-1950 nu se poate vorbi, în spaţiul unguresc al limbii române, de o literatură a comunităţii; nu doar fiindcă şi manualele de limbă şi literatură împrumutate din România nu au întregistrat acum vreo semnătură autohtonă, dar şi fiindcă lipsea o intelectualitate localnică, capabilă să întreţină şi să fructifice potenţele creatoare ale limbii. Mai mult ca sigur că nici starea psihică şi morală a celor talentaţi nativ, care ar fi putut crea prin scris, nu era tocmai propice pentru manifestare, într-un mediu total străin, ostil iniţiativelor de acest gen. Rămânea,mai degrabă, singura formă de creaţie spontană, cea orală a povestitorilor comunitari, colportori de literatură populară (cazul povestitorilor Mihail Purdi, Vasile Gurzău, aparţinând acestei generaţii vitregite).
- În alt context, literatura creată la Budapesta, până la anul 1900, din jurul marilor reviste de cultură şi literatură („Familia" lui Iosif Vulcan, „Şezătoarea") ca şi paginile literare din „foiţele" ziarelor de mare circulaţie („Concordia", „Federaţiunea", „Foaia ilustrată a poporului român")[4], în perioada 1920-1950 încetează să mai fie o prezenţă activă pentru români, multe din ele se mută, prin forţa lucrurilor, la Oradea, Arad, ori îşi încetează apariţia definitiv. Astfel că, românii din Ungaria rămân şi fără condeieri şi fără tribună culturală ori literară de afirmare.
- Contextul politic al anilor '50 arată că şi legăturile culturale şi schimburile cu România sunt amânate pentru multă vreme.

Am făcut această prezentare de ansamblu a condiţiilor generale în care se găsea comunitatea românilor din Ungaria, înainte ca aceasta, redusă numeric în anii '50-60', să-şi constituie propriul grup de creatori de literatură, pentru a motiva, în bună parte, atât condiţiile specifice de manifestare, cât şi modalităţile de expresie, care poartă amprenta şi efectele manifestate la scară generală. În acelaşi timp, merită preţuit efortul înzecit al autorilor care şi-au depăşit orice complex pentru a se afirma ca scriitori ai comunităţii. Însăşi comunitatea i-a receptat ca ai săi, le-a preţuit gesturile culturale şi le-a păstrat activ spiritul de creaţie, citindu-le creaţiile şi receptând cu „sufletul la gură" orice scriere care le purta semnătura.

[4] Cf. Maria Berenyi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, publicaţie a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Gyula, 2000.

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

2. Condiţii specifice de manifestare

Literatura românilor din Ungaria îşi are un specific al ei de afirmare şi manifestare. Nu atât un specific local, detectabil printr-o analiză tematică,- şi la care, alături de alte componente, vom face referire mai încolo-, cât unul românesc, structural-temperamental care întreţine un anumit tonus al creaţiei şi deschide literatura spre zone specifice comunităţii româneşti din Ungaria.

Studiind creaţiile în limba română pentru un apropiat volum rezervat culturii, şcolii şi literaturii, facem aici câteva observaţii de principiu, pentru o mai corectă situare a fenomenului literar în câmpul mai larg al literaturii române.

Literatura românilor din Ungaria, din perioada 1950-2005, este una de noviciat. Comunităţii româneşti de aici i-a lipsit o intelectualitate compactă, capabilă să-şi asume şi actul creaţiei. În deceniul 1950-1960 are loc formarea primei serii de intelectuali din rândul minorităţii şi, deci, apar primele semne de creaţie literară. Cei care au suplinit această activitate au fost intelectuali-profesori, maghiari proveniţi din România şi stabiliţi în Ungaria, în bună parte profesori la cele două catedre de română din Budapesta şi Seghedin. Dacă e să-i amintim pe Domokos Damuel, Palffy Endre, Galdi Laszlo, pentru Budapesta, şi Vilmos Vancsa, Ecaterina Sebesi, pentru Seghedin observăm că aceştia sunt şi formatorii şi iniaţiatorii în ale literaturii. Câteva răzleţe cazuri de creatori de texte literare provin şi de la profesori români veniţi din România, Ana Varga ori Ilie Ivănuş, stabiliţi în Ungaria şi adoptaţi tacit ca autori ai comunităţii.

Al doilea aspect ţine de absenţa oricărei forme cât de cât organizate de a încuraja, susţine şi a afirma creaţia literară a aspiranţilor la statutul de scriitor. Fără un mentor de cenaclu, dezbateri literare, şi fără o revistă de profil care să susţină creaţia, fiecare din autorii recunoscuţi ca atare azi şi-au luat iniţiativa afirmării în plan individual şi personal. Ziarul românesc „Libertatea noastră" şi moştenitoarea sa din 1957, „Foaia noastră", cu suplimentele periodice „Vocea tineretului" ori cele anuale din seria „Calendarului nostru", au rezervat câteva pagini pentru creaţia tinerilor, îndeosebi poezie şi traduceri de poezie, majoritar din lirica maghiară. Până către anii '60 tinerii intelectuali în formare din comunitatea românească au fost susţinuţi şi sprijiniţi în afirmare de profesorii lor, ei înşişi colaboratori şi chiar redactori ai periodicului românesc. Aceeaşi presă a iniţiat şi concursuri de creaţie, poezie, proză, eseu, soldate cu publicarea în paginile perodicului românesc. Cum am înregistrat în cartea noastră despre presa românilor din Ungaria, toţi autorii de azi consacraţi şi-au făcut ucenicia debutului şi publicării creaţiei în singurul organ de presă al comunităţii.

Amânarea afirmării unui grup de creatori autohtoni se datorează, în mare parte, imperativelor şi comandamentelor momentului, care impuneau chestiuni legate de identificarea, cunoaşterea şi recuperarea celorlalte componente ale conştiinţei identitare, problema limbii, a culturii şi tradiţiilor populare şi, mai ales, cea a istoriei, în latura ei documentară. Nu era vremea propice de creaţie, când românii din Ungaria trebuiau să-şi caute răspuns la mari întrebări existenţiale; cine suntem noi? cum am ajuns în situaţia de minoritar? ce instrumente avem la îndemână pentru a ne menţine identitatea de limbă, şcoală, tradiţie? ce fel de români suntem?

În aceste condiţii şi împrejurări, chiar şi palidele tentative de afirmare ale unor tineri cu talent creativ găseau încurajare în afirmare de la profesorii lor de română, care şi îndrăznesc să-i susţină public prin paginile ziarului românesc. Cazul debutului ca poet al lui Lucian Magdu, din Bătania, datorează mult profesorului Ilie Ivănuş, venit din

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

România, el însuşi un autor de texte literare, poezie şi proză. Instrumentat didactic însă, profesorul de literatură nu putea suplini absenţa criticului cu exerciţiu în evaluarea creaţiei tinerilor. Moştenire până azi, cu efecte de durată, lipsa unor critici literari din rândul minorităţii, formaţi şi validaţi printr-o operă critică, îşi reclamă încă acţiunea de ordonare şi clasificare a creaţiei literare. Aşa se face că stau la un loc poezia amatoristă, ocazională, de cea meditativă şi reflexivă, stângăcii stilistice şi prozodice de versul măiestrit cu artă, formule tradiţionale de versificare cu cele moderne.

Fiind în majoritatea ei iniţiative individuale de afirmare, literatura românilor din Ungaria se afirmă începând cu deceniul 1960-1970, când putem vorbi de o intelectualitate comunitară compactă valoric. Aceasta permite atât o diversificare pe genuri şi forme literare practicate, de la poezie, proză, la publicistică literară, istorie documentară şi memorialistică, cât şi o mai bună raportare, cu diferenţa structural-tematică specifică, a creaţiei din Ungaria la fondul identitar al literaturii române din România. În ce priveşte acest raport cu literatura din România se ridică un alt aspect, la fel de paradoxal, declinabil ca scuză care acuză. Ce a făcut literatura română din România pentru creatorii conaţionali din Ungaria? Câteva vizite mai mult sau mai puţin protocolare ale scriitorilor români la Budapesta şi Gyula, întâlniri cu cititorii tineri de la liceul românesc, câteva texte lăsate pentru pagina literară a „Foii noastre", câteva reviste trimise sporadic la redacţia ziarului românesc[5] este cât o picătură într-un ocean de ignoranţă. Am putea continua şirul. Câţi din autorii români din România cunosc creaţia literară a confraţilor din ţara vecină? Câţi redactori de presă literară şi-au deschis paginile spre literatura românilor din Ungaria?[6] Câţi din autorii deja validaţi de publicul comunitar din Ungaria fac parte din asociaţiile profesionale din România, asociaţia de scriitori ori cea a ziariştilor? Câte din dicţionarele apărute în ultime vreme recuperează şi nume ale autorilor români din Ungaria? În schimb, cine cercetează cu minuţie presa românească de aici, în pagina cultural-literară, poate constata că semnături româneşti din comunitate scriu asiduu despre literatura română, comentează multe din apariţiile din România, înregistrează prompt literatura română contemporană şi marchează, onest, momente din istoria literaturii române. Până a da un verdict de tipul, o asemenea literatură este fără relevanţă pentru fenomenul literar în sine, ori minoră cantitativ şi calitativ, o minimă şi decentă cerinţă a înregistrării, clasificării şi cunoaşterii ei se impune cu acuitate. Căci, iată un argument care ne vine la îndemână imediat: cel puţin 10 autori de volume de literatură, însumând peste 30 de cărţi din aproape toate genurile, o mică bibliotecă, precum cea a atâtor comunităţi din afara graniţelor, ce ar putea diversifica peisajul întregii literaturi române.

Inventariem aici câţiva din autorii români, cu volume apărute la edituri din Ungaria, dintr-o dublă motivaţie: pe de o parte, intenţia de a-i reda circuitului literar românesc, în toată amplitudinea şi complexitatea manifestării literaturii române, într-o viitoare, pe cât cu putinţă completă, literatură a tuturor comunităţilor româneşti, pe de altă parte, a căuta punctele de convergenţă şi cele de diferenţă specifice unei literaturi minoritare în raport cu literatura din România. Care ar fi trăsăturile acestei literaturi, în

[5]A se vedea secvenţa *Semnături de prestigiu în Foaia noastră/românească* din volumul nostru *Românii din Ungaria, I. Presa,* Editura Noi, Jula, 2006.

[6] În 2003, revista „România km O", de la Baia Mare, prin implicarea noastră directă, a rezervat un număr exclusiv literaturii române din Ungaria.

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

raportul literatură majoră-literatură minoră, literatură de centru- literatură periferică ? Există o literatură bilingvă, în cazul nostru, şi care ar fi motivaţiile strict legate de procesul creaţiei care duc la acest bilingvism în literatură? Are efect benefic ori creează complexe şi figuri ale alterităţii care afectează, alimentând sau dizolvând substanţa identităţii?

3. Scriitori, genuri şi forme literare

Istoric vorbind, literatura românilor din Ungaria se întinde pe mai bine de trei decenii, între 1970 şi 2005. Luăm în considerare, în primul rând, autori români ai comunităţii, fiindcă cealaltă parte, a autorilor maghiari de expresie română formează o altă categorie, situată la interferenţele literaturilor româno-maghiare. Autorii inventariaţi aici aparţin intelectualităţii formate, în bună parte, la cele două şcoli superioare româneşti, Budapesta şi Seghedin. Pentru toţi aceştia, imperativele au impus, de-a lungul afirmării lor, amânarea mult timp a ieşirii în spaţiul literaturii, după impunerea lor ca slujitori ai şcolii, limbii şi culturii româneşti.

Din necesităţi de organizare internă a materialului, destul de neomogen în cazul fişei unui autor luat individual, am recurs la o sistematizare după genuri şi forme literare.

Prima încercare de a grupa autorii români într-un volum colectiv de reprezentare o are forul organizatoric al comunităţii, Uniunea Democratică a Românilor din Ungaria (UDRU), multă vreme editorul responsabil al periodicului românesc, „Foaia noastră”. De altfel, majoritatea textelor de aici au fost publicate în pagina culturală a ziarului. În 1973 apare aşadar volumul *Muguri*[7], o antologie de texte literare, eterogenă atât sub aspectul tipurilor de texte, cât şi sub cel al cuprinderii autorilor de diferite generaţii, autori la vremea aceea cu câteva texte publicate în ziarul românesc, fără vreun volum individual publicat. Îngrijitorul volumului, care prefaţează antologia, profesorul Domokos Samuel, care cunoştea atunci cel mai de-aproape creaţiile risipite prin ziarul al cărui asiduu colaborator a fost, subliniază cu temei şi cu unele bune intuiţii perspectivele încurajatoare pentru constituirea unei literaturi a românilor din Ungaria. De la Lucian Magdu, Petru Anton, Lucia Borza, pentru poezie, la Ilie Ivănuş, Ana Varga, Ioan Halász, pentru proză ori Gh. Santău, Vasile Roxin, pentru memorialistică, până la istoria literară şi documentară (Gheorghe Petruşan, Gh.C. Mihăiescu), volumul se constituie ca o primă carte de vizită ce oferă preocupări literare, în cazul unora din semnatari, de mai lungă durată şi care vor confirma încrederea antologatorului.

Două consideraţii în stabilirea genurilor şi a scriitorilor români din Ungaria: un aport important la stimularea creaţiei originale l-au adus scriitori proveniţi din România, stabiliţi în Ungaria, şi care s-au implicat direct în activităţile comunităţii româneşti. În al doilea rând, spectrul variat al tipurilor de texte, precum şi afirmarea aceluiaşi autor în mai multe genuri literare, a dus la îmbogăţirea patrimoniului cultural şi, inerent, la perfecţionarea stilului şi a limbajului beletristic. Semnatari multă vreme ai articolelor de ziar, autorii români din Ungaria au avut în prestaţia lor jurnalistică şi un model de organizare a textului, de la idei la limbaj, care a dus la diversificarea formelor literare. Majoritatea autorilor inventariaţi de noi au debutat în paginile săptămânalului românesc. În plus, parte din autori a susţinut constant pagina literară a ziarului cu articole de istorie literară, de informare şi popularizare culturală (medalioane literare, articole aniversare

[7] „Muguri”, publicaţie a UDRU, Gyula, 1973.

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

ori comemorative, prezentări de noutăți în literatura română). De aceea şi tabloul pe care-l oferim, urmând tipologia textelor literare, reduce la minimum descrierea operei individuale, în favoarea unei mai adecvate situări într-o paradigmă literară, care individualizează pe un autor sau altul.

3.1. Poezia. O privire globală asupra poeziei înregistrează în domeniul acesteia formule tradiționale, în genul unei poezii descriptiv-evocatoare a locurilor, de regulă, de baştină, dar şi formule de poezie modernă, prin idei care construiesc o problematică a identitarului cu idiosincraziile şi bolile secolului. Grupăm poezia pe aceste două coordonate, respectând, pe alocuri, şi criteriul cronologic.

Nu se poate vorbi de grupări în interiorul poeților români din Ungaria, nici ,cel puțin, la nivel tematic sau imagistic. Specificitatea liricii acestor autori s-ar putea recunoaşte, cel mult, la nivelul unei topografii poetice,în constituirea unui spațiu imaginar şi figurarea metaforic-simbolică. Pe de altă parte, nici generațiile de poeți nu sunt compacte, atât valoric, cât şi structural şi ficțional. În plus, aceşti poeți au beneficiat prea puțin de pe urma unor cronici şi recenzii ale criticilor confrați, care să le stimuleze dorința de a publica periodic poezie, ca să nu mai vorbim că volumele lor nu au ajuns la reviste literare din România, unde s-ar fi confruntat cu opinii critice adecvate, necesare în orientarea şi devenirea lor ca poeți.

Socotit un poet etaton al comunității, mult prea devreme stins, ***Lucian MAGDU*** (1937-1968) a fost recuperat târziu ca poet, prin singurul volum, publicat postum, *Confesiune* (1991, în trad. lui Constantin Olariu). Prin modernitatea viziunilor, ca şi prin limbajul poetic, bazat pe asocieri spontane, este un poet ludic şi reflexiv. Un ludic poposind într-o copilărie marcată de amintiri răzlețe, un reflexiv prin întrebările existențiale, unele amare şi dureroase, pe care şi le pune în fața timpului curgător peste fire şi oameni, dar şi pentru găsirea rostului existențial al viețuirii. Reflexivitatea liricii sale permite, dacă nu încurajează, şi ironia, o luare în răspăr a existentului, prin reperele lui cele mai stabile: casa, familia, iubirea, arta. De aici unele geometrizări ale cadrului, stilizări plastice cu luciri, stări şi sentimente, într-o construcție apropiată de desenul baroc. Alte poeme din acest volum rostesc o amară deziluzie pentru toate falsele izbânzi ale vieții, printr-o schimbare de accent, de la elegie spre ironie tragică. Din păcate, rămân încă nerecuperate o serie de poeme pe care le-a redactat în limba maghiară, după cum nu avem nici o bibliografie a articolelor sale de presă, încă din perioada studenției sale de la regie şi film, precum şi creația cinematografică, pe filiera documentară.

Mult mai experimentatul şi harnicul jurnalist ***Ilie IVĂNUŞ*** (1913-1999) s-a exersat în poezia evocării şi militantă. El este şi un asiduu traducător al poeților maghiari, de la Petöfi la Radnóti Miklós şi Garai Gabor. VoIumul din 1977, *Vioara cu cinci strune*, care cuprinde şi poezia tradusă, adună, în prima parte, creațiile poetice originale, publicate de-a lungul a 20 de ani în presa românească din Ungaria. Unele dintre poeme sunt confesiuni lirice, transpuneri ale copilăriei şi amintirilor poetului, în formula tradițională a prelucrărilor după ritmul şi metrica populară. Altele evocă pagini de istorie locală şi națională maghiară, cu unele palide meditații în fața vestigiilor arheologice ale locurilor. În ultima vreme, din 1990 încoace, Ilie Ivănuş scrie şi poezie meditativă, interogativă, aducând drame şi stări în pragul tristeții metafizice.

Lirica pentru copii şi poezia ca auxiliar didactic constituie, în cea mai bună parte a ei, creația ***Luciei BORZA*** (1928). Poemele adunate din presă în volumul *Flori târzii* (1987, ed. revăzută şi completată, 1997) nu numai că propun un univers al copilăriei, cu

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

toate componentele sale (casa, grădinița, lumea măruntă a animalelor, cromatica anotimpurilor), dar şi degajă un tonus cald, uneori prea afectat, jubilații şi extazieri momentane în fața miracolului copilăriei. De aceea şi evocarea unor amintiri, figuri din satul natal, imaginea mamei şi a căminului intim familial, construiesc o lume a purității şi jocului infantil. Mai puțină meditație, câtă descripție, se găseşte în poezia acestui scriitor. De altfel, necesități didactice impun şi textului un anumit grad de oralitate şi declamare, precum şi o dispunere regizorală după formula unor anecdote sau scurte povestioare. Autoarea a şi editat un volum distinct de ghicitori pentru copii, *Mărunte mărgăritare*, 1986, şi, relativ recent, în 2000, un volum ilustrat de ghicitori. Multe din secvențele poetice ale poeziilor lirice sunt confesive, cu implicații autobiografice; acolo unde ne-am fi aşteptat să apară mai pronunțat, meditația eşuează în discursivitate şi epicizare.

Pe aceeaşi tematică a evocării, cu uşoare tonuri umorale, poezia ***Anei CRIŞAN*** (1937) din volumul *Cu tine, cu voi* (2002) se află la granița dintre poezie intimă şi de stare. Asocieri spontane între elemenetele cadrului fac casă bună cu interogații abrupte despre existență şi timp. O melancolie ivită neaşteptat alunecă gratuit într-o glumă a jocului cu natura. Acolo unde pătrunde îndoiala şi tristețea trecerii prin viață, Ana Crişan răstoarnă bucuriile vederii frumosului din oameni şi locuri dragi. De altfel, cel de-al doilea volum al ei, *Lacrimi şi zâmbete* (2004) creionează mai pronunțat un topos liric al satului de origine (odaia şi ograda din Otlaca Pustă), cu scene din viața de familie şi figuri încărcate de lumină (mama, bunica). Cert e că poezia pentru Ana Crişan e un stimulent constant pentru întreținerea tonusului în exersarea limbii materne, practicate inițial prin corespondențe timpurii la primele numere din ziarul românesc, în 1951

O mare risipă de energie şi talent poetic, bun versificator şi inovator al formulei lirice, din păcate, nevalorificate într-un volum individual, are creația lui ***Petru ANTON***. Atât de puțin cât a publicat în paginile „Foii" şi ale „Calendarului",- pagini retipărite în volumul antologic colectiv, *Muguri* (1973)-, acest condeier aducea în poezie un aer proaspăt de formule lirice şi imaginar poetic inedit. Mai întâi, prin readaptarea în alt registru, de regulă, parodic, anecdotic şi/sau parabolic, a unor creații cunoscute din poeții noştri. Apoi, prin intervenția directă, în formula internă a poeziei, construind scenarii fictive, călătorind spații şi recompunând datele poemului, prin poetica fragmentului şi secvenței. Chiar şi poezia peisagistă, precum *Amurg la Budapesta,* încarcă spațiu şi timp cu însemnele-blazon ale întrebărilor existențiale. Dialogul cu textele altor poeți construieşte polemic o lume expusă primejdiilor şi greului, fără posibilitatea salvării prin cânt şi poezie. Petru Anton a fost pentru puțin timp şi redactorul-şef al publicației româneşti, într-un moment dificil al ziarului, în acel an 1956.

O poetă cu verb poetic, capabil să producă o reaşezare a ideii în discursul liric, care ar fi putut contura, angaja şi antrena o nouă generație în poezia românilor din Ungaria, rămâne ***Maria BERÉNYI*** (1957). Autoare a cinci volume de poezii, *Autodefmire* (1987), *Fără titlu* (1989), *Pulsul veacului palid* (1997), *În pragul noului mileniu* (2002), şi redactate în română şi maghiară, acest creator are încă de recuperat în poziția poetului față de cea, mult mai riguroasă şi extenuantă, a cercetătorului. Printre tomuri de arhivă şi manuscrise de cercetare, anevoios, dar constant, se iveşte şi floarea rară a poeziei, ca o ofrandă a efortului istoricului. Poemele M. Berényi aduc un suflu nou față de tipul de lirism practicat de cei din generația anterioară, atât prin reevaluarea

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

temelor lirice, deschise spre problematica şi drama omului contemporan, cât şi prin libertatea de construcţie şi expresie, spontaneitatea aşezării lucrurilor şi elementelor într-o ordine neaşteptată. Surprinde la acest poet refuzul convenţiilor şi artificiilor, printr- un discurs fragmentar, care multiplică ipostazele existenţei, până la copleşirea şi înăbuşirea ei de/ în propria substanţă. De aici, tonul grav alternând cu cel ironic, întrebări fără răspuns, mirări revoltătoare şi încrâncenări, în faţa unui univers vecin cu absurdul. E de văzut ce motivaţie a stat la baza afirmării sale ca poet bilingv şi dacă ambele limbi răspund mult mai adecvat necesităţilor sale de exprimare lirică, după expresia poetică, o universalizare a stărilor, *„tu într-o limbă / eu în alta simţim / aceeaşi durere:/ durere de secol”*

Alţi poeţi. Cunoscutul folclorist şi redactor de presă ***Alexandru Hoţopan*** este şi autorul unui volum de versuri, *Din rădăcini comune* (1997). Formula unei poezii-parabolă, ca şi practica poeziei de evocare fac pereche cu gustul pentru anecdotă şi scenariu cotidian. Sunt în acest volum şi unele inflexiuni ale vocilor lirice, într- un joc al măştilor, acolo unde poetul îşi schimbă unghiul de perspectivă şi poziţia. Criza idenditarului, cu eşecuri şi înfrângeri, face loc orgoliului rănit care priveşte distant şi ironic circul comunităţii dezbinate. Volumul nu are unitate şi necesită o mai atentă supraveghere a redactării şi aşezării poemelor în pagină.

3.2. Proza. Românii din Ungaria n-au un prozator de marcă, cu atât mai puţin un romancier. Multă vreme, câteva condeie s-au încercat pe dimensiunea redusă a epicului, pe de o parte, dar şi pe textul hibrid, la punctul de întâlnire dintre povestirea prelucrată după substanţa povestirilor populare autohtone şi proza de evocare, memorialistică, pe de altă parte. Aceasta face ca în unele texte ficţiunea narativă să piardă teren în faţa documentarului şi cotidianului. E un efect tipic de contaminare pentru prozatorii care au practicat formele strânse ale ziaristicii: reportajul, eseul,ancheta. Fiindcă cei mai mulţi dintre autorii de nuvele şi povestiri au fost *en titre* ziarişti, de la Ilie Ivănuş la Ana Radici Repiski.

Foarte fecund şi activ în proza românilor din Ungaria, scriind mult şi în genuri diferite, este nuvelistul ***Ilie IVĂNUŞ*** (1913-1999). Activitatea sa s-a desfăşurat multă vreme în paginile săptămânalului românesc, unde publica periodic nuvele şi povestiri sau traduceri din proza maghiară contemporană. Primul său volum, *Dincolo de orizont* (1981) caracterizează o proză tradiţionalistă, cu pagini de evocare a locurilor natale sau descrieri ale sălaşelor din Pusta maghiară. Câte un palid conflict antrenează naraţiunile sale, fără a deschide posibilitatea unor dezvoltări mai largi a epicului. Reacţiile omului la vremi şi la apariţia unor noi tipuri de relaţii sociale, în genul unei proze teziste, alternează cu problematica de conştiinţă a omului contemporan, pus în faţa unor decizii dificile de ales. Cu cel de-al doilea volum, *În lumea viselor* (1991) Ilie Ivănuş dezvoltă unele subiecte autobiografice, pe care reuşeşte uneori să le transpună şi într-o proză de mister, cu uşoare tentative de fantastic.

Un autor verificat în proza scurtă, care vine cu entuziasmul povestitorului popular, din păcate, încă în aşteptarea unui volum, este ***Petru POPUŢA*** (1931). Textele din presa românească şi din Calendarele anuale au limpezimea narativă a fabulosului popular, specific zonei româneşti de unde se trage (Aletea), dar coboară un subiect popular în zona anecdotei şi păţaniilor neaşteptate. Este o proză densă în structurile sale interne, caracterizată prin oralitate şi pitoresc. Autorul se foloseşte de povestirea populară pentru a construi în jurul unor subiecte cunoscute situaţii, întâmplări, eroi, din

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

actualitatea imediată. Există un sentiment al inefabilului în povestirile sale, dincolo de care funcţionează legi neştiute şi forţe care pun mari îndoieli în legătură cu destinul uman. Oralitatea prozelor lui Petru Popuţa asigură şi o fluenţă a discursului narativ, dinamizând acţiunea şi reducând la minimum descrierea.

Spuneam de un sector important al prozei românilor din Ungaria, cel aflat la interferenţa dintre textul publicistic şi cel literar. Acestor două resurse li se adaugă şi o componentă *memorialistică,* ce face posibilă coexistenţa ficţiunii şi a evocării. Aşezate pe linia unei naraţiuni construite după toate regulile unei povestiri, asemenea texte au componentele şi atributele unei literaturi subiective (viziune şi atitudini, imaginar, stil, limbaj). Un autor deschis spre proza memorialistică, ce transformă textul autobiografic în plăcerea actului de rememorare, dublat de un evocator sobru şi echilibrat, este ***Gheorghe SANTĂU*** (1923). Recentul său volum, *Amintiri* (2001), cuprinde nu numai un memorial al anilor copilăriei şi de şcoală din Ardeal, ci şi situaţii, oameni, întâmplări, în genul unei proze de atmosferă. Câteva momente se leagă de perioada studenţiei clujene, prilej cu care evocă momentul întâlnirii lui Lucian Blaga ori Iuliu Maniu. Figuri de dascăli, prieteni, colegi, de săteni, apar în luminile nostalgice calde şi senine ale memorialistului. Alte proze se folosese de momente autobiografice pentru a construi o întâmplare inedită, o anecdotă epică sau chiar iau aspectul unor schiţe, bazate pe fină ironie şi mult umor.

Aceluiaşi gen memorialistic, cu un plus de autenticitate, venind dinspre exerciţiul jurnalistic, aparţin şi volumele *Rupte din suflet* (2001) şi *Plopi la capătul lumii* (2003) al jurnalistei ***Ana Radici REPISKI*** (1964). Eseuri pe diferite teme, în special culturale şi didactice, figuri din memoria afectivă a autoarei, întâmplări rare din adolescenţa sa, mici scene epice cu copii, anecdote scurte ca pretext de naraţiune confesivă, portrete de intelectuali români, dialoguri calde, toate îşi fac loc în aceste volume, care recuperează texte de presă. Un senin şi cald sentiment de melancolie învăluie, pe alocuri textele, într-un lirism al stărilor de rară sărbătoare intimă.

Alţi autori. Merită amintită şi prestaţia de prozator memorialist, dar cu o deschidere spre eseu şi studiu cultural, a ziaristului ***Vasile Roxin***. Textele sale, din ciclul *Amintiri de demult...* configurează nu numai un topos rural drag autorului, Micherechiul, dar şi aduc în prezent figuri de intelectuali cu vocaţia constructivă, oameni care şi-au rostuit existenţa pentru afirmarea identităţii naţionale. Pagini de cultură autohtonă alternează cu secvenţe din memoria intimă a autorului. E de strictă urgenţă recuperarea textelor sale într-un volum de autor.

3.3. Istoria şi critica literară. Multă vreme, de câteva decenii, între anii 1950-1970, istoria şi critica literară a românilor din Ungaria a fost lansată şi suplinită de colectivul de profesori veniţi din România şi stabiliţi la Catedra de Filologie Română de la Elte, din Budapesta. Dacă e să-i amintim doar pe cei trei scriitori, cu o bogată activitate în acest domeniu, ***Ladislau Gáldi, Domokos Sámuel*** şi ***Pálffy Endre*** am contura deja grupul destul de compact valoric al istoricilor şi criticilor literari, cunoscuţi şi cititorului intelectual din România. Primul, cu un cunoscut studiu despre stilul poetic al lui Mihai Eminescu, al doilea cu bibliografia relaţiilor româno-maghiare şi câteva studii despre Goga, cel de-al treilea cu studiile de comparatistică şi monografia despre George Coşbuc. Modelul şi disciplina lor intelectuală, ca şi orizontul larg de lectură în care activau, au constituit repere pentru intelectualii români din Ungaria, majoritatea acestora urmând studiile universitare la catedra budapestană şi având ca dascăli şi

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

mentori spirituali pe cei trei intelectuali. Mai mult chiar, o bucată de timp, Pálffy Endre se şi implică direct în activităţile comunităţii româneşti, devenind redactor-şef al ziarului românesc, prin anii '60-'65, când „Foaia" apărea la Budapesta. Produs al şcolii budapestane de istorie şi critică literară, primul istoric literar al comunităţii, devenit el însuşi profesor la Seghedin, este ***Gheorghe PETRUŞAN*** (1938). Preocupat îndeosebi de istoria culturală a românilor din secolul al XIX-lea, manifestările literare din jurul unor instituţii şi publicaţii româneşti de la Budapesta, Gh. Petruşan redactează încă din anii studenţiei, o primă încercare de istorie a catedrei de română din Capitală. Studiul său, la bază teza de doctorat, apărut în volum, *Iosif Vulcan şi revista „Familia"* (1992), este o carte densă, bine documentată, scrisă cu mare pasiune şi responsabilitate a resurselor. Cercetarea doctă, prin analiza documentelor, face pereche bună cu interpretarea echilibrată a faptelor literare ale lui Iosif Vulcan, din perioada apariţiei budapestane a revistei. O lucrare serioasă prin aria de cuprindere, o perspectivă amplă asupra creaţiei scrisului mentorului revistei. Gh. Petruşan are şi o bogată zestre scriitoricească în presa românilor din Ungaria. Ani la rând, articolele sale literare, cele de atitudine civică, rememorările, sintezele de literatură, manualele şcolare, au fost în prim-planul interesului de lectură al studenţilor şi dascălilor comunităţii. Recuperate în volumul antologic *În căutarea identităţii noastre* (1994), aceste materiale, în mare parte de critică şi de sinteze literare, păstrează aceeaşi ponderaţie în aprecieri, buna organizare a demonstraţiei şi plăcerea desfătării intelectuale prin recuperarea unor lecturi din contemporaneitate. De semnalat că, în Gh. Petruşan, autorii români de aici puteau avea un condei critic, care să-i încurajeze şi să le stimuleze creaţia, scriind cronici şi recenzii la apariţia în volum a creaţiei lor.

Mai discret ca prezenţă ziaristică, dar profund şi aplicat pe obiectul studiului comparativist al literaturii, este ***Ion POPON*** (1947-1999), cu interferenţe literare Eminescu-Vitéz. Ideea afinităţilor de viziune şi limbaj, chiar până la secvenţe stilistice, între cei doi poeţi din culturi şi spaţii diferite, îi sugerează autorului unele opinii pertinente legate de anticiparea unor modele poetice posterioare romantismului din cele două ţări.

Alte contribuţii. Cu un entuziasm al lecturii, ancorat mai mult în literatura contemporană, ***Tiberiu Herdean*** are toate şansele de încredere ale generaţiei sale de a fi criticul literar al literaturii românilor din Ungaria. Cronicile, studiile, intervenţiile asupra fenomenului literar al conaţionalilor săi au dovedit că spiritul său critic poate contura o generaţie nouă de scriitori. Un discurs critic modern, cu uşoare inflexiuni şi subtilităţi de interpretare, scrisul lui T. Herdean ne poate oferi oricând surprize plăcute. Din păcate, şi acest autor, un extraordinar îngrijitor de antologie *(Timpul care vine,* 1986, poezie română contemporană) amână prea mult momentul marii sale cărţi. Stă în forţa analitică ingenuă a scrisului său să probeze talent şi stil în critică.

3.4. PRESA DE PROFIL. Date fiind condiţiile de menţinere a limbii, printr-un organ de presă românească, ziarul „Foaia noastră / Foaia românească" a împlinit şi rolul de tribună literară. Aici s-au afirmat cei mai mulţi din autorii inventariaţi de noi. În istoria celor 50 de ani de existenţă, ziarul a dispus de cel puţin 1-2 pagini de literatură, creaţie şi interpretare. Tiberiu Herdean ia iniţiativa, în 1985, de a demara o revistă de cultură, care să facă loc cercetării literare şi creaţiei. Revista „Timpuri" apare până în 1989, fiind presa unei elite intelectuale a creatorilor şi cercetătorilor. Continuatoarea acestei reviste, după 1990, este revista anuală „Lumina", revistă care rezervă şi pagini

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

de poezie, proză sau cronică literară. Anul 1997 este punctul de pornire al unei alte reviste de cultură, în ritm trimestrial, la inițiativa lui Gh. Petruşan, de la Seghedin. Revista „Convieţuirea" pare să devină acum cea mai completă şi serioasă revistă de cultură. Materiale de cercetare,alături de critică şi istorie literară, creaţii originale (poeme, proze scurte, poezie didactică), studii de teorie literară, probleme de lingvistică, configurează o revistă de înaltă ținută ştiințifică şi de bogăție literară.

Ocazional, publicaţiile Institutului de cercetări al românilor din Ungaria sau ale diferitelor autoguvernări locale (precum „Simpozion", „Annales", „Almanah") publică şi literatură (poezie de Maria Berényi, Ecaterina Tiritean, Ştefan Mureşan, Lucia Borza) dar, preponderent, studii istorice de literatură şi cultură despre românii din Ungaria.

Câteva concluzii şi observaţii cu caracter de identificare şi situare a creaţiilor literare a românilor din Ungaria pot da răspuns la unele întrebări avansate de noi aici:

- în cazul autorilor bilingvi (Lucian Magdu, Maria Berényi), criza identitarului se regăseşte la nivelul unei poezii interogativ-reflexive, cu accente existenţiale amare, care proiectează şi contaminează meditaţia la nivelul întregii poezii. În ce priveşte limba, aceştia nu au complexe de exprimare, o limbă sau alta încarcă poezia cu sens, încât cititorul maghiar ori cel român are în oglindă pe celălalt, cu stările şi atitudinile sale.
- poeţii şi prozatorii construiesc un topos specific zonei de origine (Gyula, Nyiregyháza, Szolnok, Budapesta sau satele de unde vin, Bătania, Chitighaz, Otlaca Pustă) şi altul social, legat de convieţuirea mai multor naţionalităţi (sârbi, români, maghiari, în cazul lui Petru Anton, Lucia Borza, Lucian Magdu, Ilie Ivănuş) sau pătrund în tradiţia locurilor cu oameni şi ocupaţii specifice sălaşelor (Ilie Ivănuş, Ana Varga, Petru Popuţa, în proză)
- atât poezia cât şi proza valorifică din plin creaţia populară (obiceiuri, poveşti, proverbe, ocupaţii), care contaminează textul literar atât la nivelul unor figuraţii descriptive ori la cel al evenimentului, cât şi la cel al mijloacelor poetice (prozodie, limbaj)
- proza, în special, îşi alimentează substanţa şi instrumentarul din mai multe zone ale scrisului, jurnalistică (reportajul), literatura documentară (istoria românilor din Ungaria) şi memorialistica (recuperarea prin amintire a oamenilor şi locurilor)
- lipseşte din inventarul ideatic şi imagistic toposul România, cel mult apare, prin chipul unor oameni care au marcat copilăria şi devenirea unor scriitori veniţi de acolo şi care duc nostalgia locurilor (cazul prozelor lui Ilie Ivănuş, cu Alămorul Sibiului şi imaginea efigie a bunicii care l-a crescut)

Tabloul pe care l-am expus aici, despre preocupări şi manifestări literare ale românilor din Ungaria, este departe de a fi epuizat o întreagă mişcare de idei, viziuni şi stiluri. Nici măcar nu am epuizat inventarul tuturor contribuţiilor, unele dintre ele, deşi reduse cantitativ, extrem de dense şi fecunde calitativ (bunăoară, poeziile lui Marcel Turcu, Ioan Halaszi, reportajele lui Ştefan Frătean, prozele Anei Varga). Dacă se poate vorbi de un ***ce*** specific creatorilor români din Ungaria, acesta se reflectă în diversitatea preocupărilor şi paleta vastă a formulelor expresive. Intrată de curând şi în problematica şcolilor româneşti, ca disciplină aferentă culturii şi civilizaţiei, literatura românilor din Ungaria rămâne un spaţiu cultural pe cât de pitoresc şi neuniform, pe atât de incitant şi surprinzător.

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)

The Romanian Literature in Hungary

The Romanian Literature in Hungary is the first attempt at making obvious the creative resources of the writers of Romanian literature, bringing forward the first synthetic work of this kind. The present study is part of a larger volume to be published, which is meant to cover all the literary genres and forms at hand for the writers in Hungary.

The works of the writers mentioned here as well as their activity for the Romanian literary journals in Hungary are at the very basis of this study. Our research covers both the writers born and educated in Hungary and those who belong to the source literature in Romanian who have come to join the Romanian literature in Hungary, making known the Romanian literary values.

The choice of the tools used in this study depends on the specific methods the study makes use of: on the one hand, the inventory, the bibliography of the literary authors specific to the literary history and the analysis of the type of works (genres, species, etc) and of the works proper specific to the literary criticism applied to literary synthesis. All that influences the structure of the volume put into discussion in this the study: an evolution of the Romanian literature proper in Hungary according to the stages and the gradual forms of the literary journalism (chiefly, the pages for the literature) in the first part of this study together with the analysis of the contribution of each writer, and a bibliographical index for the authors at the end of it.

Writing in Romanian the writers in Hungary were not organized in literary groups or circles or literary formative workshops. The writers made their first account thanks to their intellectual efforts, their amazing tenacity and their own initiatives. The genuine Romanian creation in Hungary was late as a result of the late setting up of journalism in Romanian as well as of the late possibility of attending Romanian schools. The first period (1950-1960) is the stage of the first attempts, that is of those journalistic and publicistic exercises meant to bring into relief the resources of the literary language when is well mastered. For lack of remarkable writers the Romanian periodicals in Hungary („Libertatea noastra", „Foaia noastra") as well as the occasional ones („Calendarul nostru", „Timpuri") resorted to the outside help, that is to the contributors in Romania, or to translations from Hungarian poetry. Between 1960-1970, the Romanian journal in Hungary comes to dedi with the literature proper and with the genuine creators belonging to the Romanian community.

The period between 1971-1980 records from this period „Foaia noastra" and its staff contributed mostly to a genuine literature. The first volume of genuine literary works called *Muguri* (1973). The period 1980-1990 can be considered the most fruitful stage which sheds light upon a group of Romanian writers from Hungary or from Romania that becomes famous for their volumes and upon the new generation of writers.

The literary works proper come out late a result of the activity undertaken by the intellectuals within their community (school, language, local history etc) and of the postponing of the necessary steps meant to impel the "birth" of the new literary creators.

The great distance between the well-known group of literary writers (university professors) and that of the writers belonging to the Romanian community here (writers known thanks to the Romanian journals) brings about two directions: one which is reformist, that is centred found the Budapest editorial staff and another one which is quite reticent and inclined towards certain themes.

BDD-V2413 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 02:56:33 UTC)